

CUPRINS

ABREVIERI	9
INTRODUCERE	11
0.1. Stadiul cercetării în onomastica literară românească. Încercări de teoretizare și delimitare a unui domeniu de studiu propriu-zis	13
0.2. Sursele cercetării	19
0.3. Metodologia cercetării.....	22
0.4. Terminologie.....	24
0.5. Structura cărții	25
CAPITOLUL I	
NUMELE ȘI NUMIREA ÎN BASMUL ROMÂNESC	29
1.1. Considerații generale asupra basmului românesc. Funcțiile basmului	29
1.2. Considerații generale asupra numelor personajelor din literatura cultă și literatura folclorică	40
1.3. Numirea în basmul românesc	49
1.3.1. Actul numirii	49
1.3.2. Denominatorul și atribuirea numelui în basm	52
1.3.3. Specificul numelor personajelor din basmul românesc	57
1.3.4. Personajul de basm și numele atribuit. Caracterul motivat al numelor	61
1.4. Criterii de atribuire a numelor personajelor.....	66
1.4.1. Criteriul autenticității	66
1.4.2. Criteriul cultural	67
1.4.3. Criteriul originii.....	68
1.4.4. Criteriul vechimii	69
1.4.5. Criteriul semantic	71
1.4.6. Criteriul formal.....	73
1.5. Funcțiile numelui personajului în basmul românesc	74
1.5.1. Funcția de identificare	74
1.5.2. Funcția de localizare.....	75
1.5.3. Funcția socială.....	76
1.5.4. Funcția descriptivă	77
1.5.5. Funcția afectivă	78
1.5.6. Funcția ludică	79
1.5.7. Funcția de clasificare.....	79

1.5.8. Funcția culturală.....	79
CAPITOLUL II	81
TIPOLOGIA NUMELOR PERSONALE DIN BASMUL ROMÂNESC	81
2.1. Tipologii ale personajului din basm.....	81
2.2. Cadrul teoretic al tipologiei denominative a personajelor din basmul românesc	84
2.3. Nume de personaje cu motivare cultural-instituțională	85
2.3.1. Nume de împărați	85
2.3.2. Nume de crai, domni și voievozi.....	91
2.4. Nume de personaje cu motivare cultural-religioasă	93
2.4.1. Numele personajului-Dumnezeu.....	96
2.4.2. Nume de Sfinți/pseudo-Sfinți.....	97
2.4.3. Numele forței malefice de tip creștin	102
2.5. Nume de personaje cu motivare cultural-mitologică.....	104
2.5.1. Nume de mame/mume (supranaturale)	104
2.5.2. Nume de babe malefice	106
2.5.3. Nume de zâne.....	109
2.5.4. Numele „omului supranatural”.....	111
2.5.5. Nume de figuri teratologice.....	113
2.5.6. Nume legate de reprezentări mitice ale momentelor zilei, ale fenomenelor naturii și ale bolilor;	115
2.5.7. Nume de animale fantastice	117
2.6. Nume de personaje cu motivare biologică	127
2.6.1. Nume care desemnează relații consangvine.....	127
2.6.2. Nume care desemnează relații non-consangvine.....	129
2.7. Nume de personaje cu motivare calificativă/socială	131
2.7.1. Nume de viteji	131
2.7.2. Nume de voinici	132
CAPITOLUL III	
FORMAREA NUMELOR DE PERSONAJE DIN BASMUL ROMÂNESC.	
PARTICULARITĂȚI LINGVISTICE	134
3.1. Numele personale și procedeele de îmbogățire a inventarului de nume proprii din basmul românesc.....	134
3.1.1. Numele personajelor din basm formate prin derivare	135
3.1.2. Numele personajelor din basm formate prin compunere	147
3.1.2.1. Nume compuse de personaje care alcătuiesc o singură unitate onomastică (nume unic)	149

3.1.2.1.1. În cadrul structurilor onomastice alcătuite numai din nume proprii, se identifică nume de personaje compuse:	149
3.1.2.1.2. În inventarul numelor compuse de personaje în a căror structură apare un element lexical și un nume propriu, se pot deosebi următoarele subtipuri: ..	149
3.1.2.1.3. Structurile onomastice alcătuite numai din elemente lexicale se subîmpart, la rândul lor, după natura morfologică a elementului lexical component în:	150
3.1.2.2. Nume compuse de personaje care alcătuiesc unități onomastice distincte formând un nume mixt (nume + supranume)	157
3.1.3. Nume de personaje din basm formate prin conversiune	160
3.1.3.1. Nume de personaje din basm formate de la adjective	161
3.1.3.2. Nume de personaje din basm formate de la pronume	162
3.1.3.3. Nume de personaje din basm formate de la verbe.....	162
3.1.3.4. Nume de personaje din basm formate de la interjecție.....	162
3.2. Aspecte gramaticale ale numelor de personaje din basmul românesc	163
3.2.1. Aspecte privitoare la categoria gramaticală a genului în denotația basmului	163
3.2.1.1. Funcția semantică a genului	163
3.2.1.2. Clasificarea numelor	165
3.2.1.2.1. Nume unice ale personajelor de basm.....	165
3.2.1.2.2. Nume mixte ale personajelor de basm	172
3.2.1.3. Funcția formală a genului.....	173
3.2.2. Aspecte privitoare la categoria gramaticală a numărului în denotația basmului	177
3.2.3. Aspecte privitoare la categoria gramaticală a cazului în denotația basmului	177
3.3. Aspecte stilistice ale denotației folclorice în basmul românesc.....	181
3.3.1. Figuri de sunet (planul fonetic)	182
3.3.2. Figuri de construcție (planul morfologic și sintactic).....	182
3.3.3. Figuri semantice (planul sensului/înțelesului).....	183
3.3.3.1. Epitetul	184
3.3.3.2. Comparația	185
3.3.3.3. Personificarea	185
3.3.3.4. Eufemismul	188
3.3.3.5. Oximoronul	188
3.3.3.6. Hiperbola.....	189

3.3.3.7. Metafora	189
3.3.3.8. Simbolul	190

CAPITOLUL IV

TRADIȚIE ȘI CREATIVITATE ÎN DENOMINAȚIA FOLCLORICĂ

PERSONALĂ	192
4.1. Raportul dintre tradiție și inovație în epica populară.....	192
4.2. Tradițional și creativitate în denomi-nația personală masculină a basmului românesc	199
4.3. Tradițional și creativitate în denomi-nația personală feminină a basmului românesc	219
4.4. Denomi-nația personală ca marcă a iden-tității personajului	222
4.4.1. Caractere specifice personajelor masculine	222
4.4.2. Prototipul literar al eroului de excepție: Făt-Frumos	225
4.4.3. Caractere specifice personajelor feminine	227
4.4.4. Metamorfozarea iden-tității feminine prin nume.....	230
4.4.5. Prototipul literar al eroinei de excepție: Iana Sânziana, Ileana Cosânzeana.....	233
4.5. Evoluția denomi-nației eroilor din narațiunile inițiatice	237
CONCLUZII	241
BIBLIOGRAFIE	245
SIGLE	259
INDICE TABELE	261

INTRODUCERE

Motivația opțiunii pentru un studiu privind antroponimia basmului românesc pornește de la o serie de dificultăți și întrebări, care îndreptățesc preocupările noastre legate de cercetarea onomastică a acestei specii a epicului popular: *ce valoare au numele personajelor din basm? Sunt ele motivate? Există intenționalitate în spatele actului numirii? Putem încadra personajele într-o tipologie cu criteriu denominativ?*

Dificultățile cercetării elementelor onomastice din basm reies tocmai din regimul lor, căci analiza categoriei numelor personale literare, prin eterogenitatea sa, constituie un demers complex, similar cu investigarea numelor personale din onomastica generală. Acest lucru se explică prin dependența numelor personale literare de motivațiile auctoriale, de intențiile artistice, dar și prin faptul că ele se subordonează specificului genului literar, ceea ce determină apariția caracterelor distinctive în formarea numelor proprii literare și în uzul acestora.

Numele personale literare sunt caracterizate, întotdeauna, de intenționalitate, ceea ce le conferă o valoare însemnată, manifestată atât în cadrul restrâns al operei în sine, cât și în cadrul lărgit al genului din care aceasta face parte. Atribuirea numelui personajului este, la rândul său, un act important pentru că reflectă particularitățile imaginarului românesc tradițional și fapte de limbă inedite.

Mai mult decât atât, un argument important care a stat la baza demarării unui astfel de studiu este constituit de faptul că numele personajelor din basmul fantastic românesc nu au fost analizate extensiv, astfel încât, o asemenea cercetare, care are în vedere trăsăturile denotației, componenta mitologică a numelor, modul de formare, particularitățile lor gramaticale și stilistice, poate oferi o viziune integrată a denotației în basmul românesc.

În mod evident, am reflectat asupra felului în care putem defini întregul sistem onomastic al basmului și am conchis că putem face acest lucru doar dacă avem în vedere un corpus antroponimic vast. Prin urmare, pentru realizarea acestui studiu am colectat material onomastic din 25 de culegeri și antologii de basme (colecții alcătuite din unul, două sau chiar douăsprezece volume, texte variate din punct de vedere cultural și istoric), extrăgând un număr de 1270 de nume de personaje, descrise astfel:

- 1038 de nume sunt cu formă unică, recurentă, atribuite unor personaje diferite și 232 de nume sunt cu forme multiple, recurente, atribuite mai multor personaje din diferite opere;
- din cele 1038 de nume cu formă unică, 762 sunt nume de personaje masculine și 276 sunt nume de personaje feminine;

- din cele 232 de nume cu formă recurentă, 173 sunt nume de personaje masculine și 59 sunt nume de personaje feminine.

Deși discutăm despre antroponimia basmului românesc, aceasta fiind o subramură a onomasticii care studiază numele proprii de persoane, lumea basmului nu este populată doar de personaje care întruchipează ființe umane, ci reflectă imaginarul tradițional în care regăsim animale fantastice din bestiarul folcloric, ființe mitologice și alte creaturi caracterizate de polimorfism și trăsături inerent umane. În consecință, lucrarea noastră descrie și numele și numirea personajelor antropomorfe, îmbogățind astfel tabloul sistemului denominativ. Diversitatea materialului colectat a impus, în cele din urmă, desfășurarea cercetării sale pe mai multe planuri care, în final, reconstituie un tabloul extensiv al particularității denotației.

Analiza lingvistică a unui material de substanță mitologică oferă, așa cum vom demonstra ulterior, informații inedite cu privire la ambele domenii (mitologic și lingvistic), întrucât cercetarea are în vedere faptele de limbă, componentele specifice mitologiei românești (elemente autohtone și elemente importate în urma contactului dintre populații) și implică, totodată, o perspectivă antropologică orientată către basm ca fenomen viu și funcția sa în comunitatea tradițională. Considerăm că se justifică, astfel, demersul nostru în această direcție, deoarece cercetarea interdisciplinară reușește să înglobeze toate detaliile unui astfel de studiu și poate să ofere o imagine de ansamblu a denotației personale din basmul românesc și să explice resorturile care stau la baza acesteia.

Scopul acestei cercetări este reprezentat de definirea și analiza caracteristicilor numelor personajelor folclorice din basmul românesc, o investigație care include identificarea tiparului denominativ folcloric și determinarea trăsăturilor sale pentru că o astfel de cercetare în domeniul folcloric nu s-a realizat până la momentul de față.

Pe de-o parte, am fost interesați de stabilirea modalității prin care sunt create și se fixează în basm numele personajelor în raport cu onomastica generală. Raportarea antroponimiei literare folclorice la inventarul general al antroponimiei literare a constituit un obiectiv care vizează interpretarea numelor din corpusul colectat în contrast cu prezentarea numelor personale reale (din registrul popular și cel oficial), pentru a delimita specificul denotației literare și stabili particularitățile sale în basmul românesc, prin alcătuirea unor descrieri a numelor de personaj sub aspect lingvistic (identificarea bazei lexicale de la care provin, ilustrarea modalității de formare, realizarea formală a actului numirii, stabilirea denominatorului și a intențiilor denominative etc.). Tot în acest sens, a fost important pentru noi să identificăm un tipar de denotație folclorică, prin explorarea raportului dintre antroponimia generală și imaginarul folcloric în cadrul procesului denominativ.

În plus, cercetarea noastră a încercat întotdeauna să se raporteze la actul numirii în basm ca fapt viu-povestit, oral și, ulterior, înregistrat și transmis pe cale scrisă, ceea ce

a implica și o investigare a particularităților folclorului, căci, așa cum vom demonstra ulterior, numele personajelor îndeplinesc o serie de funcții motivate (conștient sau nu), percepute ca roluri permanente sau temporare. Caracterul motivat al numelor personajelor, trăsătură care contribuie la conturarea actului numirii, devine o componentă activă în formarea identității personajului, căci a condus la elaborarea unei tipologii cu bază denominativă, o propunere care delimitează studiul nostru de alte cercetări în domeniu.

Pe de altă parte, am urmărit realizarea unei descrieri a corpusului de nume colectate din perspectivă culturală, mitologică, istorică și social-economică, dar și sub aspect stilistic.

Cu certitudine și cititorii vor considera că partea cea mai importantă a acestei cărți este redată de tipologia personajului realizată pe baza criteriului denominativ; aceasta reprezintă recunoașterea unor tipare culturale – instituționale și religioase – în care se înscriu personajele prin numele pe care le poartă și constituirea unor categorii de personaje al căror nume reflectă structuri ierarhice, idei și reprezentări religioase, relații de rudenie (consangvine și non-consangvine) și atribute fizice ale puterii.

Lucrarea are în vedere și expunerea raportului dintre caracterul tradițional și cel inovator din denomiția basmului românesc. În mod deosebit ne-a interesat felul în care s-a fixat ceea ce considerăm a fi nume tradițional și, respectiv, nume cu un grad mai mare de creativitate (supraindividualizare), dacă tiparele tradiționale au rezistat curgerii secolelor și felul în care se constituie identitatea masculină și cea feminină prin intermediul numirii. Totodată, am urmărit relația dintre tradiție și creativitate în denomiția basmului, evidențiind diversele procedee prin care inovația se infiltrează în categoriile tipologice la constituirea cărora participă.

0.1. Stadiul cercetării în onomastica literară românească.

Încercări de teoretizare și de delimitare a unui domeniu de studiu propriu-zis

Domeniul onomasticii literare este o zonă de cercetare complexă, cu rezultate care sunt în general controversate, după cum subliniază Nicolaisen (2005), pentru că percepția pe care o avem asupra acestei discipline se reduce, de cele mai multe ori, la dihotomia *literar versus non-literar*.

În ansamblu, este cunoscut faptul că onomastica literară este parte a onomasticii generale și operează cu aceleași instrumente de analiză, prezentând aceleași subclase de nume. Diferența este dată de obiectul studiului, care este, invariabil pentru onomastica literară, ficțional, chiar dacă are uneori aparența unui referent real (sau care aparține realității). Acest lucru face ca onomastica literară să se organizeze ca un domeniu de nișă, care folosește și prelucrează materialul literar cu metodele lingvisticii.

Punctul de pornire al cercetării onomasticii literare românești îl găsim în studiul lui Ibrăileanu (1926) asupra numelor de personaje din comedile lui I.L. Caragiale. Criticul deschide o direcție de cercetare bogată, fructificată în deceniile următoare de numeroși cercetători din domeniu.

Înțelegându-se nevoia analizării numelor personajelor ca trăsătură inerentă și esențială („în literatură personajul trebuie să se nască odată cu numele care convine naturii sale fizice și morale” Ibrăileanu 1926, 1968: 178), filologii au început să acorde mai multă atenție numelor și numirii, ca act creator, în special în operele literare. Astfel, la câteva decenii de la publicarea studiului despre numele personajelor caragialiene, încep să apară, mai rar în faza de început, investigații asupra numelor personajelor din opera lui I. Budai-Deleanu (Șerdeanu 1956, Berca 1986) și G. Coșbuc (Cristureanu 1966), a căror concluzie este, în general, caracterologică, pentru că numele provin din apelative și sunt transparente. Studiile se dezvoltă în două direcții:

- studierea personajelor în contextul cercetării limbii și stilului unui scriitor;
- alcătuirea unor inventare de nume, grupate în categorii onomastice.

Interesul pentru numele literare (Cristureanu 1966, 1969, 1970) se materializează prin efortul inventarierii numelor, dublat de analiza stilistică, iar explorările respective privesc onomastica literară din operele culte ale unor autori precum G. Coșbuc (Cristureanu 1966) și C. Negruzzi (1970), asemenea, Cristureanu (1970) tratând prenumele de proveniență cultă din onomastica literară.

Cercetările continuă prin analizele mai scurte (Florea 1974, Tohăneanu 1975) sau mai aprofundate (Badea 1990) ale operei eminesciene. Studiile privitoare la numele proprii din opera lui M. Eminescu pun în evidență valoarea poetică a acestora rezultată din frecvența încadrării lor în text și a efectelor eufonice pe care le produc.

În general, explorările denotației personale literare (Șerdeanu 1956, Cristureanu 1966, 1969, 1970, Lucaci 1970, Lința 1983, Mancaș 1983, Berca 1986, Vlad și Tămâian 1990) sunt valorificate prin articole din periodice lingvistice: *Limba română*, *Studii și cercetări lingvistice*, *Cercetări de lingvistică*, *Limbă și literatură*.

Se dezvoltă în paralel publicații specializate precum *Studii și materiale de onomastică* și *Studii de onomastică*. În *Studii și materiale de onomastică* încep să apară cercetări efectuate asupra denotației literare (nu doar asupra denotației reale, Teiuș 1967, Iancu 1969). În *Studii de onomastică* (îngrijită de Pătruț 1976) începe să se contureze onomastica literară ca disciplină de studiu și statutul numelui propriu literar, cu caracter aplicativ în literatura cultă.

Studiul lui Teiuș (1967) deschide perspectiva cercetărilor teoretice cu privire la antroponime și la locul pe care acesta îl ocupă în sfera onomasticii, menționând faptul că există o zonă de interferență între numele proprii și apelative. Cercetarea lui Iancu (1969) se înscrie în linia preocupărilor lui Cristureanu (1966), căci are în vedere numele proprii din opera poetului G. Coșbuc.

În *Studii de onomastică* regăsim următoarele lucrări: Goga (1976), Funeriu (1976), Stan (1982, 1987), Pop (1982, 1990), Marian (1987), Istrate (1990), Moldovan (1990), Pietreanu (1990), pe care le putem grupa și în funcție de problematica pe care o tratează.

Goga (1976) și Funeriu (1976) discută aspecte legate de fonetică și metrică, investigând expresiile fonetice antroponimice. Dacă studiul lui Goga (1976) oferă exemple atât din texte aparținând genului liric, cât și genului epic, Funeriu (1976) analizează forma internă a numelui doar din texte lirice.

Stan (1982, 1987) publică două studii cu caracter general despre onomastica din romanele lui Marin Preda și Fănuș Neagu, însă se limitează la operațiuni de colectare și inventariere a corpusului. Caracter general are și cercetarea lui Marian (1987) asupra numelor proprii literare din opera lui M. Eminescu, dar, spre deosebire de încercările lui Stan (1982, 1987), Marian (1987) sondează profund implicațiile onomasticii și conchide că numele propriu devine o figură a textului poetic, dobândind o încărcătură simbolică.

O altă preocupare a cercetătorilor reprezintă constituirea onomasticii literare ca disciplină de studiu autonomă. În ceea ce privește definiția onomasticii literare, Pop (1990) afirmă că aceasta „ar putea fi acea ramură a onomasticii care studiază originea, evoluția și funcțiile numelor proprii din operele literare” (Pop 1990: 400) și consideră că ea se revendică din două domenii culturale distincte: lingvistica și literatura.

Pietreanu (1990) încearcă să ofere o definiție alternativă, conform căreia onomastica literară este „acea ramură (subramură) a onomasticii care are ca obiect de cercetare numele proprii din operele literare, cu o metodă complexă de interpretare, în care se îmbină analiza lingvistică și cea literar-artistică” (Pietreanu 1990: 382).

Concluzia cercetătorilor este că onomastica literară reprezintă o subramură a onomasticii, care îmbină metode diverse de analiză.

Cu aceste idei, Pop (1990) continuă cercetarea numelui propriu în literatură și conturează obiectivele onomasticii literare românești (Pop 1990: 407). Pentru a ajunge la obiectivele disciplinei, el folosește exemple din lucrările altor cercetători, tocmai pentru a sublinia greșelile efectuate în analiză și are două recomandări:

1. onomastica literară trebuie să contribuie la studiul literaturii;
2. este necesară descrierea statutului numelui propriu în opera literară.

Primul obiectiv poate fi atins prin dezvoltarea „resimbolizării numelui propriu”, prin raportare permanentă la „structura și semantica generală a textului” (Pop 1990: 407), idei pe care cercetătorul le subliniază încă din lucrarea sa despre numirea în lirica barbiană.

Cel de-al doilea obiectiv al onomasticii literare privește descrierea sau marcarea noului statut pe care numele propriu îl obține în urma inserării sale în textul literar.

O altă observație a studiului lui Pop (1990) privește intersecția onomasticii cu alte discipline precum stilistica, poetica, semiotica, simbolica, teoria textului, dar și istoria, critica literară, logica, antropologia, psihologia, istoria religiilor, care favorizează